

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління
та національної безпеки
Кафедра правознавства
Кваліфікаційна робота на правах рукопису

НИЩУК ВЕРОНІКА ПАВЛІВНА

УДК 347.513

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ В СТАНІ КРАЙНЬОЇ
НЕОБХІДНОСТІ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

081 Право

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр_____

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

В.П. Нищук

(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи
Василенко Леся Павлівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства

Житомир – 2021

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:

Протокол засідання кафедри правознавства № __ від «__» _____ 2021 р.

Завідувачка кафедри правознавства

к.ю.н., доцент _____

Р.Д. ЛЯШЕНКО

«__» _____ 2021 р.

Результати захисту випускної кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Нищук Вероніка Павлівна захистила кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК _____

Т.П. Святогор

АНОТАЦІЯ

Нищук В. П. Зобов'язання відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності за цивільним законодавством України. Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. Поліський національний університет, Житомир, 2021.

Робота присвячена дослідженню питання про відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності за цивільним законодавством України. Розкрито підстави, умови та суб'єктивний склад відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності. Проаналізовано судову практику з відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності. Внесено пропозиції вдосконалення чинного законодавства України відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності.

Ключові слова: відшкодування шкоди; необхідна оборона; підстави відшкодування шкоди; правомірні дії; самозахист; стан крайньої необхідності; судова практика законодавства.

ANNOTATION

Nishchuk Veronika. Obligation to compensate for damage caused in a state of extreme necessity under the civil legislation of Ukraine. Qualification work on the rights of the manuscript.

Qualification work for a master's degree in specialty 081 - Law. Polissya National University, Zhytomyr, 2021.

The work is devoted to the research of the issue of compensation for damage caused in a state of extreme necessity under the civil legislation of Ukraine. The grounds, conditions and subjective composition of compensation for damage caused in a state of emergency are revealed. Judicial practice on compensation for damage caused in a state of emergency is analyzed. Proposals have been made to improve the current legislation of Ukraine to compensate for damage caused in a state of extreme necessity under.

Key words: compensation for damage; necessary defense; grounds for damages; lawful actions; self-defense; state of emergency; case law.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ В СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ	8
1.1. Поняття зобов'язання по відшкодуванню шкоди завданої в стані крайньої необхідності.....	8
1.2. Підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності.....	15
Висновки до Розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ В СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ.....	21
2.1. Умови відшкодуванню шкоди завданої в стані крайньої необхідності.....	21
2.2. Суб'єктний склад зобов'язань та порядок по відшкодуванню шкоди завданої в стані крайньої необхідності	25
Висновки до Розділу 2.....	26
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ В СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ: НАПРЯМИ ЇХ ПОДОЛАННЯ НА ДОСВІДІ ЄС.....	29
3.1 Судова практика з відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності.....	29
3.2. Досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення законодавства України про відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності..	34
Висновки до Розділу 3.....	39
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Відповідальність за заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності є однією з частин інституту цивільного права – зобов'язань з відшкодування шкоди. Дані зобов'язання є одним з видів позадоговірних охоронюваних зобов'язань, які регулюються цивільним законодавством. Правові норми, що регулюють відносини, пов'язані з відшкодуванням шкоди, зустрічаються в різних нормах цивільного законодавства.

З огляду на правомірності дій заподіювача шкоди, відносини, що виникають в стані крайньої необхідності, володіють певною специфікою, що не дозволяє в належному обсязі поширити на них правила деліктних зобов'язань. Кримінальне та адміністративне право дії особи, вчинені у стані крайньої необхідності розглядають як обставини, що виключають протиправність діяння. У цивільному праві за загальним правилом заподіювач шкоди не звільняється від обов'язку відшкодування шкоди, оскільки зобов'язаний компенсувати заподіяну шкоду потерпілому.

Крім цього Цивільний кодекс не визначає коло дій, що підпадають під крайню необхідність, а також не містить норм, які передбачають ознаки її перевищення.

Питанням цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності, приділяли увагу такі науковці І. Болокан, О. Волков, Т. Гребенщикова, Р. Гринько, О. Журавель, Р. Заяць, О. Коваленко, Н. Лісова, Л. Ляшевська, О. Отрадна, Є. Харитонова, В. Яроцький та інші.

Метою кваліфікаційної роботи є встановлення особливостей правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з відшкодуванням шкоди завданої в стані крайньої необхідності за цивільним законодавством. Відповідно до поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

- визначити поняття зобов'язання по відшкодуванню шкоди завданої в стані крайньої необхідності;
- дослідити підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності;
- розкрити умови відшкодуванню шкоди завданої в стані крайньої необхідності;
- з'ясувати суб'єктний склад зобов'язань та порядок відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності;
- розглянути судову практику з відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності;
- проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення національного законодавства про відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають із зобов'язань, які виникають при відшкодуванні шкоди, завданої в стані крайньої необхідності.

Предмет дослідження є зобов'язання з відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності за цивільним законодавством України.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові методи пізнання (аналіз і синтез), а також спеціальні юридичні методи (формально-логічний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий та прогностичний методи). Зокрема, методи аналізу та синтезу використано для визначення цивільно-правової природи загальних положень відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності (підрозділ 1.1), для проведення аналізу підстав відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності (підрозділи 1.2). Формально-логічний та структурно-функціональний методи використано для формування умов шкоди, завданої в стані крайньої необхідності (підрозділ 2.1, 2.2). За допомогою порівняльно-правового та прогностичного методу проаналізовано судову практику та запропоновано вдосконалення відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності

(підрозділ 3.1, 3.2).

Апробація результатів роботи. Основні положення роботи викладені у статті, що розміщена у матеріалах науково-практичних конференцій: Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (Львів, 17–18 вересня 2021 р.) та Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (Запоріжжя, 22–23 жовтня 2021 р.), а також на Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука України: Історія, Сучасність, Майбутнє» (Харків, 5–6 листопада 2021 р.).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені та обґрунтовані у роботі наукові положення, висновки й рекомендації становлять теоретичну й практичну основу відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел (41 найменувань), додатків.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ В СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

1.1. Поняття зобов'язання по відшкодуванню шкоди завданої в стані крайньої необхідності

Інститут крайньої необхідності відомий різним галузям вітчизняного права, таким як цивільне, адміністративне, кримінальне. Варто зазначити, що інститут крайньої необхідності більшою мірою досліджений у кримінальному праві, що не можна сказати про цивільне та адміністративне право [15, с.34].

У теорії права є різні визначення терміна «крайня необхідність», які визначають її правову природу та сутність.

Вивчивши та проаналізувавши думки правознавців щодо поняття «крайня необхідність», можна зробити висновок, що крайня необхідність - це стан, при якому особа для запобігання небезпеки, що реально загрожує законним інтересам цієї особи чи іншим особам, інтересам суспільства, держави, завдає шкоди іншим інтересам, що охороняються законом, за умови, що небезпека за цих обставин не могла бути усунута іншими засобами і заподіяна шкода менш значна у порівнянні з завданою [34, с.88].

Як правило, більшість авторів, при визначенні крайньої необхідності, акцентують увагу на винятковості обставин, що склалися, і значущості завданої шкоди. При цьому насамперед враховується факт того, що шкода не повинна явно не відповідати характеру та ступеню загрозованої небезпеки та обставинам, за яких небезпека усувалася, тобто заподіяна.

Стан крайньої необхідності - це ситуації, де особа, незалежно від ситуації, що сталася, з метою запобігання негативним наслідкам, мінімізації збитку особистим інтересам і інтересам третіх осіб, суспільства і держави, завдає

шкоди іншим охоронюваним інтересам за умови, що дана небезпека не могла бути усунута іншими способами і засобами. Найчастіше в умовах крайньої необхідності діють особи, що належать до структури, робота яких спрямована на захист і порятунок людей [3, с. 56].

Поняття крайньої необхідності регулюється як цивільним так і кримінальним законодавством.

Конституційні положення щодо «права захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань» [10] втілюються у статті 39 КК України, відповідно до якої: «не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності» [12].

Одним з найбільш поширених способів самозахисту цивільних прав виступають дії особи в умовах крайньої необхідності, тобто вчинені з метою усунення небезпеки, але які заподіюють шкоду іншим особам.

Ст. 1171 ЦК України визначає, що «шкода, завдана особі у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами (крайня необхідність), відшкодовується особою, яка її завдала» [42].

Але суд, враховуючи обставини завданої шкоди у стані крайньої необхідності, може призначити відшкодування шкоди особі в чий інтерес вона була завдана або покласти цей обов'язок на обох сторін.

Практика показує, що завдання шкоди при крайній необхідності виникає при виникненні загрози життю, здоров'ю, а також майну громадян, і направлено на запобігання цій небезпеці.

Ознаками зобов'язання про відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності, науковці вказують, що, законодавець висуває три умови:

а) небезпека не могла бути усунена іншим шляхом, тобто у особи не було іншого вибору;

б) заподіяння шкоди повинно відповідати характеру і ступеню небезпеки;

в) заподіяна шкода повинна бути мінімальна [34, с.91].

Аналізуючи дані формулювання, можна дійти невтішного висновку, що як у кримінальному, так і у цивільному праві загальною підставою крайньої необхідності є небезпека, яка може загрожувати не лише самій особі (завданню шкоди), а й іншим особам, охоронюваним законом інтересам нашого суспільства та держави.

Необхідно відзначити, що небезпека повинна мати ознаки реальності, тобто має існувати в об'єктивній дійсності, не повинна бути уявною [4, с.54].

У сучасній правовій доктрині домінує позиція, що джерело небезпеки може бути різноманітним, перелік є відкритим: суспільно небезпечні дії людини (наприклад, напад на особу), стихійні сили природи (наприклад, ураган), напад тварин тощо [19, с.458].

Другою загальною умовою крайньої необхідності у цих галузях права є заподіяння шкоди третім особам і інтересам, що охороняються, які не пов'язані з виниклою небезпекою. Варто зазначити, що діяти у стані крайньої необхідності можливо лише захищаючи законні інтереси.

Наступною подібністю у правовому регулюванні інституту крайньої необхідності у цивільному та кримінальному праві є заподіяння шкоди у разі, коли запобігання небезпеки неможливо досягти іншими засобами. Вважаємо, що теоретична можливість виходу із ситуації, не пов'язаної із заподіянням шкоди правоохоронним інтересам, автоматично не повинна розцінюватися як перевищення меж крайньої потреби. Вважаємо, що вимога про те, що якщо в особи була можливість уникнути небезпеки іншими засобами, не пов'язаними із заподіянням шкоди, то заподіяння шкоди в таких умовах є неправомірною.

Можливими є ситуації, в яких особа, опинившись в умовах небезпеки, бачить можливість її усунення з допомогою різних заходів. У цьому випадку вибір залежить від особи, яка перебуває у стані крайньої необхідності. Вимог про те, що заподіяна шкода має бути найменшо-можливою, чинне законодавство не містить.

Слід зазначити, що неможливість усунення небезпеки «іншими засобами» не повинна зводитися лише до наявності єдиного варіанта поведінки заподіювача шкоди. Основним в цьому випадку є дотримання критеріїв допустимості обсягу заподіяння шкоди в цілях недопущення більшого.

У КК України закріплено, що заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам при перевищенні меж крайньої необхідності, підлягає відповідальності. Однак, якщо кримінальний закон, у разі, коли особа діяла у стані крайньої необхідності, жодних обов'язків на неї не покладає, то у цивільному праві, враховуючи несприятливі майнові наслідки, має бути визначено, хто має усувати ці наслідки. Дії, вчинені в стані крайньої необхідності, не порушують норм об'єктивного права, але порушують суб'єктивні цивільні права [12].

Відмінністю крайньої необхідності яка передбачена ЦК України від КК України є відсутність у ст. 1171 ЦК України вказівки на межі її перевищення. По-друге, суб'єктами, які діяли у стані крайньої необхідності у цивільному законодавстві є фізичні особи, які захищають свої майнові та немайнові (життя, здоров'я, честь, гідність, ім'я тощо) права. По-третє, крайня необхідність може виражатися у впливі фізичної особи на своє власне майно, що знаходиться у його законному володінні, чи майно правопорушника [34].

Зважаючи на той факт, що у питанні вирішення спорів, пов'язаних із відшкодуванням заподіяної шкоди майну, і кримінальне, і адміністративне законодавство містять вказівку на необхідність звернення до цивільного законодавства – законодавцю слід дати (у цивільному законодавстві) чітке визначення інституту крайньої необхідності та розкрити її межі. До того ж це дозволить застосовувати дані інститути в будь-якій галузі права.

Крайня необхідність завжди є зіткненням правоохоронних інтересів двох осіб. При цьому забезпечення захисту інтересів однієї з них можливе лише шляхом заподіяння шкоди іншій. Тобто, дані дії здійснюються для усунення небезпеки і тому у діях особи, яка завдала шкоди, відсутня протиправність і її поведінка не заслуговує засудження.

Крайню необхідність (поряд із необхідною обороною тощо) відносять до способів самозахисту законних прав та інтересів.

Необхідна оборона, будучи однією з обставин, що виключають протиправність діяння, з іншими аналогічними обставинами має як схожість, так і відмінність. Найбільшу увагу приділено встановленню розмежування інституту необхідної оборони та крайньої необхідності.

Спільним для цих обставин є їх соціальна значимість, мета виконуваних дій та їх підстави. Крім того, в обох випадках що виключають протиправність дії обставин при перевищенні їх меж виступають обставини, що пом'якшують покарання.

Разом з тим, існує досить тонка межа між необхідною обороною та між крайньою необхідністю. Так, за необхідної оборони джерело небезпеки завжди суспільно небезпечні дії особи. На відміну від необхідної оборони, коли виникає ситуація нападу однієї особи на іншу, при крайній необхідності небезпека для особи, правам або охоронюваним інтересам суспільства чи держави виникає через, наприклад, вплив стихійних лих (ураганів, землетрусів, повеней), внаслідок аварій, дії транспортних засобів, нещасних випадків, нападів тварин тощо. У деяких випадках небезпека може виникати і через протиправні дії третіх осіб. Наприклад, для запобігання пожежі здійснюється проникнення в чужу квартиру та завдається шкода майну [9, с.200].

За необхідної оборони шкода завжди і виключно завдається тільки нападнику, його здоров'ю чи життю. За крайньої необхідності шкода завдається особі, яка не пов'язана зі створенням небезпеки.

Шкода може бути заподіяна як особі та її правам, так і державним та громадським інтересам. Необхідна оборона не є протиправною дією, коли

заподіяна в ході її шкода менша, а також дорівнює тій, що вдалося запобігти. За крайньої необхідності завдана шкода завжди має бути меншою ніж та, яка могла бути заподіяна. Необхідна оборона допускається і в тих випадках, коли в особи, яка захищається від протиправного посягання, була можливість захистити державні, громадські та особисті інтереси будь-яким іншим шляхом, не вдаючись до заподіяння шкоди, що посягає. Тобто законом можливість оборони не пов'язана з можливістю уникнути зазіхання або запобігти його будь-якими іншим способом. Для кваліфікації дій як крайньої необхідності, потрібно, щоб відповідні дії відбувалися саме в момент, коли була небезпека, не раніше і пізніше.

За крайньої необхідності заподіяння шкоди можливо виключно в такій ситуації, коли усунути небезпеку без заподіяння шкоди третім особам було неможливо. Для того, щоб дії могли бути розцінені як крайня необхідність, небезпека, загроза особистості, її правам має бути наявною, тобто мати місце насправді. Крім того, небезпека має бути реальною (а не та, що здається), тобто, реально загрожувати особі та її правам. Для того, щоб відповідне заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності було визнано правомірним, необхідно, щоб способи, якими усувається небезпека були єдино можливими у ситуації, яка сталася [11, с.56].

Також необхідно зазначити, що навіть якщо заподіяння шкоди буде визнано таким, що сталось в результаті крайньої необхідності і не тягтиме за собою кримінальну відповідальності, з особи злочинця може бути стягнуто відшкодування завданої шкоди в порядку цивільного законодавства (ст. 1171 ЦК України) [42].

Таким чином, крайня необхідність, будучи обставиною, що виключає протиправність дії, має подібність з такими інститутами кримінального права, як необхідна оборона. Основна їх схожість полягає в тому, що при дотриманні законодавчо закріплених норм у особи, що діє у стані крайньої необхідності та необхідної оборони, кримінальна відповідальність не настає [14].

З вищесказаного випливає, зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності утворюють комплексний міжгалузевий інститут, який повинен розглядатися як об'єктивно відокремлений всередині декількох галузей права та як сукупність взаємопов'язаних правових норм, що регулюють строго певний різновид суспільних відносин, що виникають при здійсненні правомірних дій.

В національному законодавстві зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди має охоронний характер: вони спрямовані на охорону життя, здоров'я і майна осіб, на запобіганням правопорушенням і ліквідацію їх наслідків. Через це правила, що стосуються підстав, обсягу і порядку відшкодування шкоди, мають імперативний характер. Цим деліктні зобов'язання відрізняються від договірних, які опосередковують нормальні економічні відносини.

Охоронна функція зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди реалізується у взаємодії з іншими цивільно-правовими інститутами (страхуванням, інститутом крайньої необхідності), а також з інститутами інших галузей права: конституційного, кримінального, адміністративного, трудового, соціального забезпечення. Так, якщо шкода заподіяна незаконними діями посадових осіб або державних службовців органів державної влади, на винного покладається відразу дві санкції: адміністративна та цивільно-правова (відшкодування потерпілому майнової та (або) моральної шкоди).

1.2. Підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності

За загальним правилом, цивільне законодавство виділяє чотири основні підстави виникнення зобов'язання із відшкодування шкоди, а саме:

- наявність у потерпілого шкоди або збитків;
- протиправний характер дій;
- причинно-наслідковий зв'язок;
- наявність вини [1, с. 98]. (Додаток А)

Під шкодою розуміють зменшення або втрату (знищення) певного особистого чи майнового блага. Зменшення або втрата майна потерпілого тягне за собою виникнення майнової шкоди, а особистого блага - немайнової шкоди [1, с. 98].

Завдані збитки відшкодовуються як реальна шкода та втрачена вигода. При визначенні реальної шкоди враховується ціна, що діє під час виконання зобов'язання, а також втрачена вигода, звідси можна зробити висновок про те, шкода ділиться на матеріальну та нематеріальну.

Матеріальна шкода є майновими втратами – зниження цінності пошкодженої речі, фінансових збитків тощо. Вона може бути відшкодовано у натурі (шляхом заміщення чи ремонту) чи компенсована у грошовому еквіваленті.

Під моральною шкодою розуміється моральні або фізичні страждання, заподіяні поведінкою, що зазіхає на належні громадянину від народження або через закон нематеріальні блага.

Юридичні особи також мають право вимагати компенсації моральної шкоди заподіяної діловій репутації. Моральна шкода відшкодовується в грошовому вираженні, суму шкоди визначає потерпілий, при розгляді спорів в суді остаточне рішення приймає суд.

Норма статті 1167 Цивільного кодексу України є «правовою підставою для відшкодування моральної шкоди; не вимагаються додаткові посилення на

інші законодавчі акти. Але у законі можуть міститися додаткові умови, які надають відшкодуванню шкоди специфічних ознак (наприклад, наявність вимог щодо форми вини)» [42].

«Наявність шкоди у зобов'язаннях з відшкодування моральної шкоди довести вкрай важко саме тому, що майже всі негативні зміни внаслідок заподіяння шкоди відбуваються у свідомості потерпілого, і форма, у якій вони знаходять вираз зовнішнього відображення, залежить від особливостей психіки суб'єкта. Потерпілій особі при зверненні до суду належить обов'язок довести факт заподіяння моральної шкоди та її розміри, згідно загальним принципам, презумпція винуватості, яка діє у цивільному праві працює так - шкода вважається заподіяною якщо відповідач не доведе інше» [17].

Протиправний характер дій. Будь-яка дія чи бездіяльність, що суперечить нормам закону або іншого правового акта, а також суб'єктивне право особи є незаконним. Дії які завдають шкоди в стані крайньої необхідності спричиняють незаконні наслідки протиправності, але за фактом не є ні небезпечними, ні протиправними.

Адже, крайньою необхідністю визнається стан, у якому наноситься шкода з метою ліквідації небезпеки, що загрожує самому завданню або ж іншим особам, якщо дана небезпека при цих факторах не могла бути ліквідована іншими засобами. Дії в такій ситуації не будуть протиправними, однак у цивільному законодавстві передбачено спосіб розподілу збитків, що виникли (Ст. 1171 ЦК України) [42].

У такому випадку відсутність протиправності унеможливорює виникнення деліктного зобов'язання та, відповідно, відповідальності за заподіяну шкоду.

Було розглянуто, що допускається відшкодування шкоди, завданої потерпілій стороні правомірними діями відповідача. У цьому випадку йдеться про статтю 1171 Цивільного кодексу, в якій закріплено заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності [42].

У разі йдеться про правомірні дії, тобто які не порушують правових норм. Шкода, заподіяна такими діями, все ж таки має бути відшкодована, оскільки це

прямо встановлено в законі. Такий виняток із загального правила про протиправність поведінки особи, яка завдала шкоди, як необхідна умова її відповідальності спочатку може здатися не зовсім вірним, тому що складно виправдати покладання цивільної відповідальності за шкоду на ту особу, поведінка якої була правомірною.

Відповідно до ст. 1171 ЦК України, обов'язок відшкодування шкоди, заподіяної потерпілій стороні в стані крайньої необхідності, може покладатися судом як на третю особу, у чиїх інтересах вчиняв дії заподіювач шкоди, і на осіб, якими шкода заподіяна [42].

У законодавстві також закріплено ще один варіант, який полягає в тому, що суд може звільнити від відшкодування заподіяного потерпілій стороні шкоди як третьої особи, так і самого заподіювача. І тут майнові втрати покладаються на потерпілу сторону. Точний варіант визначається судом при врахуванні обставин, за яких було заподіяно шкоду.

Необхідно також звернути увагу на те, чи відшкодування шкоди в стані крайньої необхідності повинно розглядатися як право деліктної відповідальності. Це слід відносити саме до відшкодування шкоди, заподіяної у стані необхідної оборони.

У цих ситуаціях немає протиправності в діях особи, яка завдала шкоди, саме тому її поведінка не заслуговує на яке-небудь засудження.

Саме з цієї причини Цивільний кодекс як у найменуванні, так і у тексті статті 1171 ЦК України поняття «відповідальність» не використовує. Він лише спирається на такі терміни, як «завдання шкоди у стані крайньої необхідності» [42].

Наявність причинного зв'язку відповідно до такого принципу, як принцип генерального делікту, – це обов'язкова умова для того, щоб настала деліктна відповідальність. У тих випадках, коли особа будь-якої шкоди не заподіяла, і відповідальність її виключається.

Причинний зв'язок є філософською категорією, що відображає об'єктивно існуючі зв'язки в суспільстві, а також у природі, в яких одне явище виступає як причина, а інше – як слідство, результат цієї причини.

Насправді у деяких випадках викликає труднощі виявлення таких зв'язків стосовно певних життєвих відносин, у тому числі і до відповідальності за шкоду, яку було завдано.

У літературі чітко зазначається, що першорядне значення має вироблення прийомів виявлення «юридично значущого причинного зв'язку, який необхідний, а також достатній для того, щоб притягнути правопорушника до відповідальності» [38].

При розгляді будь-якої справи, пов'язаної з відшкодуванням майнової шкоди, у разі, коли розв'язання питання про юридично значущий причинний зв'язок викликає якість утруднення, слід виходити із того, що цей результат практично завжди – це наслідок низки нерівноцінних за своїм значенням обставин, тобто умов. Саме завдання полягає в тому, щоб виділити серед них основну обставину, яка надалі має бути причиною.

Другорядні, несуттєві умови настання такого результату при цьому не повинні враховуватися. При вирішенні вищезазначеного завдання судді повинні використовувати не лише свої знання та досвід, вони також повинні залучати експертів, фахівців у певній галузі [36, с.424].

Встановлення причинного зв'язку у конкретних ситуаціях досить часто помилково залежить від того, чи є дія особи, яка вчинила правопорушення, винною. Тим часом причинний зв'язок та вина є різними за природою категоріями: причинний зв'язок існує об'єктивно, незалежно від свідомості учасників правовідносин, а вина є суб'єктивним чинником, у якому відбивається ставлення певної особи до своєї поведінки, і навіть її наслідків.

Дії у стані крайньої необхідності, пов'язані із заподіянням шкоди потерпілому, є винними. Суб'єкт, що завдав шкоду знає або допускає, що, усуваючи небезпеку в інтересах одних осіб, він одночасно порушує права інших. Проте у суді може бути встановлено, що третя особа, в чий інтересах

діяв суб'єкт заподіяння шкоди, безпосередньо сам створив умови, які стали причиною небезпеки. Тобто дії або бездіяльність такої особи також можна визнати винними [38].

Таким чином, судом може бути встановлено, що обидві сторони, і суб'єкт завданої шкоди, і той, в чийх інтересах суб'єкт шкоди діяв, спричинили шкоду в майновій сфері потерпілого (наприклад, третя особа не дбала належним чином про своє майно, а суб'єкт шкоди використовував способи усунення небезпеки). У цьому разі обов'язок з відшкодування шкоди може бути розподілений між ними за принципом часткової відповідальності, тобто з урахуванням вини суб'єкта завданої шкоди і третьої особи.

Висновки до Розділу 1

У першому розділі досліджено поняття та ознаки зобов'язання про відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності.

Стан крайньої необхідності - це такий стан, де особа, незалежно від ситуації, що сталася, з метою запобігання негативним наслідкам, мінімізації збитку особистим інтересам і інтересам третіх осіб, суспільства і держави, завдає шкоди іншим охоронюваним інтересам за умови, що дана небезпека не могла бути усунена іншими способами і засобами. Найчастіше в умовах крайньої необхідності діють особи, що належать до структури, робота яких спрямована на захист і порятунок людей.

Науковці звертають увагу, що основними трьома ознаками зобов'язання по відшкодуванню шкоди завданої в стані крайньої необхідності є наступні: небезпека не могла бути усунута іншим шляхом, тобто в особи не було іншого вибору; заподіяння шкоди повинно відповідати характеру і ступеню небезпеки; заподіяна шкода повинна бути мінімальна.

Також підстави виникнення зобов'язання із заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності розглянуті у призмі загальних підстав по відшкодуванню шкоди в цивільному праві. За загальним правилом, цивільне законодавство виділяє чотири основні підстави виникнення зобов'язання із відшкодування шкоди, а саме: наявність у потерпілого шкоди або збитків; протиправний характер поведінки; причинно-наслідковий зв'язок та наявність вини. При відшкодуванні шкоди завданої у стані крайньої необхідності наявність протиправного характеру поведінки викликає дискусію серед науковців. На нашу думку, в даному випадку немає протиправності в діях особи, яка завдала шкоди, саме тому її поведінка не заслуговує на яке-небудь засудження. Саме з цієї причини Цивільний кодекс як у найменуванні, так і у тексті статті 1171 ЦК України поняття «відповідальність» не використовує. Він лише спирається на такі терміни, як «завдання шкоди у стані крайньої необхідності» [42].

РОЗДІЛ 2

ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ В СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ

2.1. Умови відшкодуванню шкоди завданої в стані крайньої необхідності

Умови крайньої необхідності відносяться до способів самозахисту цивільних прав. Відповідно до ст. 19 ЦК України, самозахист цивільних прав допускається в випадках, коли її відповідні порушення не виходять за рамки дій які були б необхідні для запобігання цьому порушенню [42].

Під умовами виникнення зобов'язань в результаті заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності, треба розуміти такі дії, які здійснюються особою для усунення небезпеки, що загрожує інтересам держави, суспільним інтересам, правам певної особи, у випадку коли дана небезпека не могла бути усунута іншим шляхом, а також розмір заподіяної шкоди є меншим ніж той, який міг бути завданий [42].

Особливість умов, які закон відносить до крайньої необхідності, полягає в тому, що усунення небезпеки при цих обставинах не може бути здійснено звичайними способами і особа, яка діє в стані крайньої необхідності, змушене використовувати засоби, пов'язані з заподіянням шкоди.

Як правило, визнаючи певні дії особи щодо крайньої необхідності як порушення, суди не дають пояснення, на підставі яких саме умов вони прийшли до висновку, що визнаються правомірними до відшкодування шкоди.

Правомірним визнається заподіяння шкоди тільки в випадку запобігання безпосередніх і невідворотних іншими способами власним або чужому благу. В іншому випадку, особа, яка завдала необґрунтовану шкоду несе відповідальність, однак суд може пом'якшити покарання [35].

Можна назвати дві умови в результаті яких виникає стан крайньої необхідності: небезпека повинна загрожувати охоронюваним інтересам особи, суспільства, держави та неможливість усунення даної небезпеки іншим шляхом та засобами [35].

Обставини, що обумовлюють стан крайньої необхідності можуть бути поділені за такими критеріями:

- природні (повінь, землетрус);
- промислово-техногенного характеру (джерела підвищеної небезпеки, несправності з технікою, пошкодження автомобіля);
- соціальні (небезпека для життя та здоров'я людини її матеріальних цінностей);
- біологічні (пандемія, вірусні хвороби)
- фізіологічні (пологи, голод) та інші процеси непереборної сили [14].

За своєю соціальною природою шкода, яка завдається в стані крайньої необхідності, є вимушеною. У тих випадках, коли уникнути небезпеки можна шляхом використання інших засобів, без завдання шкоди, стан крайньої необхідності немає. «Саме цим підкреслюється винятковість умов, за яких відбувається зазначене діяння (обстановка, місце, час), на відміну від інших обставин, що виключають злочинність діяння (наприклад, необхідна оборона), за яких неможливо забезпечити захист охоронюваним законом прав та інтересів без завдання шкоди іншим» [14].

Зміст статті 1171 ЦК України свідчить про те, що сам «факт завдання шкоди є підставою виникнення правовідносин і обов'язку з її відшкодування. Наведене певним чином корегує загальні умови самозахисту, адже, по-перше, сам факт завдання шкоди спричиняє виникнення обов'язку її відшкодування, по-друге, зазначений наслідок виникає незалежно від того, чи було завдано шкоду в межах правомірності самозахисту або ж з їх перевищенням. При цьому визначальним в такому випадку є те, що стаття 1171 ЦК України, взагалі не дає змоги визначити межі правомірності використання аналізованого способу

самозахисту, з чого можна було б сформулювати хибний висновок, що дії в стані крайньої необхідності завжди є правомірними» [17].

У стані крайньої необхідності шкода завдається правомірними діями, спрямованими не на завдання шкоди, а на досягнення іншої мети – усунення небезпеки. У зв'язку з тим, що виходячи із загальних принципів щодо захисту цивільних прав будь-яка шкода, завдана суб'єкту цивільних правовідносин, повинна бути відшкодована, ст. 1171 ЦК створюються правові підстави для відшкодування шкоди, завданої правомірними діями [25, с.156]

Визнання правомірності дій в умовах крайньої необхідності може здійснюватися при наявності певних умов, серед яких можна виділити наступні:

- запобігання небезпеки, усунення якої неможливо іншими способами, як завдання шкоди особам або завдання шкоду майну. При існуванні інших засобів запобігання наслідків дій особи переслідуються за законом, де не виключена і кримінальна відповідальність.

- існування небезпеки для охоронюваних інтересів, що виходять від різноманітних ситуацій і лих, що виключають провадження загрози особою, яка згодом її і запобігає. В іншому випадку громадянин нестиме відповідальність за провокацію крайньої необхідності, де його метою виступає завдання шкоди іншим охоронюваним інтересам [43, с.896].

- завдана шкода в умовах крайньої необхідності не повинна перевищувати або дорівнювати запобігання, тобто неприпустимо перевищення меж крайньої необхідності. З точки зору цивільного права це означає, що власник права, що перевищив межі крайньої необхідності, повинен відшкодувати завдану шкоду.

- наявність небезпеки, що загрожує заподіянням шкоди вже в наступний момент. Існування уявної або минулої небезпеки, коли загрозу охоронюваним втрачено, не є підставою правомірності крайньої необхідності [10, с.58].

«Завдання шкоди в стані крайньої необхідності здійснюється правомірними діями, для яких існують самостійна підстава і набір умов, яким воно повинно відповідати. Таким чином, обґрунтування правомірності має

практичне значення для подальшого вибору алгоритму обґрунтування наявності відповідальності з відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності» [14].

Особливістю дій, скоєних в умовах крайньої необхідності, є те, що в цих умовах особа вимушена використовувати заходи, пов'язані із завданням майнової шкоди і інших шкідливих дій. Порівнюючи дії в умовах необхідної оборони і крайньої необхідності, можна зробити висновок, що основна відмінність полягає в тому, що в першому випадку шкода завдається нападнику, а в другому шкода завдається третім особам. У разі дій в умовах крайньої необхідності шкода виступає в якості явища, яке може як настати, так і не настати, а також може розглядатися у вигляді супутнього явища [16].

Отже, крайня необхідність виступає в якості одного з правомірних засобів запобігання небезпеки, що загрожує шкодою особі, її правам та інтересам, а також охоронюваним законом інтересам суспільства або держави.

Підставою для застосування самозахисту особистих прав та інтересів в умовах крайньої необхідності є реальна загроза для життя, здоров'я, загроза недоторканності майнових інтересів. Джерела загрози можуть бути різноманітні. Так, наприклад, до них відносять стихійні лиха, фізіологічні процеси людини, хворобливий стан організму, несправність машин, негативні суспільні ситуації і т.д.

Разом із тим, розробка методики визначення порядку відшкодування шкоди у стані крайньої необхідності, а саме критеріїв умов правомірності, дозволить правильно визначити розмір завданої шкоди.

Доцільним було б розробити та прийняти окремий нормативно-правовий акт, який би регламентував ключові аспекти щодо підстав, порядку та механізму відшкодування шкоди, яка завдається у стані крайньої необхідності.

2.2. Суб'єктний склад зобов'язань та порядок по відшкодуванню шкоди завданої в стані крайньої необхідності

Досліджуючи питання суб'єктів зобов'язань відшкодуванням шкоди, яка завдана в стані крайньої необхідності необхідно виділити три основні суб'єкти:

- заподіювач шкоди - це та особа, яка завдає шкоду та діє у стані крайньої необхідності;
- потерпілий - особа якій завдається шкода;
- третя особа - це особа в інтересах якої здійснювались дії в стані крайньої необхідності [20, с.73].

Основним правилом, зазначеним у ЦК України є те, що зобов'язання відшкодувати шкоду лежить, і на заподіювачеві шкоди, і на третій особі в інтересах якої здійснювались зазначені дії.

Отже, у відносинах, які ми розглядаємо, беруть участь особи, тобто сторона, що потерпіла, особа, яка завдала шкоду, і третя особа, на користь якої діяв заподіювач шкоди.

Провівши детальний аналіз тих відносин, що виникають між ними, ми маємо можливість говорити про те, що неправильно розглядати цю ситуацію як відшкодування шкоди за відсутності протиправної поведінки особи, яка завдала шкоди. Якщо вважати протиправність лише порушенням норм права, то поведінка особи, яка завдала шкоди, у такій ситуації насправді може розглядатися як правомірна.

Незважаючи на це зазначимо, що у випадку, який розглянуто нами, існує порушення суб'єктивних прав потерпілої сторони, наприклад, права власності і т. д., що також можна охопити таким терміном, як «протиправність».

Отже, з одного боку, очевидно, що завдається шкода діями особи, які суперечать закону, з іншого боку, вони не є протиправними. Припускаємо, що через ці обставини законом не покладається зобов'язання на особу, яка завдала

шкоду потерпілій стороні, відшкодувати її в повному обсязі, однак і не звільняє таку особу завжди від того, щоб вона відшкодувала заподіяну шкоду [1, с.100].

Щодо третьої особи, в чій інтересах діяла особа, яка завдала шкоду, тобто говорити про те, що її поведінка суперечить нормам права, немає підстав.

Однак слід сказати, що така «третья особа», безсумнівно, визнається зацікавленою, оскільки саме вона могла зазнати певного зменшення майна, у тому випадку, якби заподіювач шкоди не припинив загрозову йому небезпеку.

Саме з цієї причини ми вважаємо абсолютно вірним, а також справедливим залучати його до відшкодування тієї шкоди, яка виникла у потерпілої від його дії (бездіяльності) сторони.

Заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності здебільшого трапляється в напруженій психотравмуючій ситуації. Суб'єктам деліктних зобов'язань, як правило, слід приймати рішення в максимально короткий термін, щоб уникнути настання ще більших негативних наслідків.

У кримінальному праві оцінюється характер дій вчинених в умовах крайньої необхідності виходячи з характеру небезпеки та необхідних для її усунення процесів, небезпека може виходити з різних джерел. Оцінюючи наслідки, вчиненні такими діями під час захисту необхідно щоб заподіяна шкода була меншою ніж та, що могла бути.

Цивільне законодавство належним чином не визначає цивільно-правові дії, що здійснюються у стані крайньої необхідності, воно охоплює лише ті, що підпадають під протиправність.

Формулювання визначення крайньої необхідності у Цивільному кодексі України містить лише узагальнені положення, що не дозволяють належною мірою говорити про самостійність цього інституту. Окрім цього, цивільне законодавство лише користується розробками кримінального права, а не регулює цивільно-правові дії з об'єктивної сторони. Наприклад, це простежується у визначенні оцінки дій завданої шкоди. В такому випадку потрібно, щоб заподіяна шкода була меншою, ніж та яка мала настати. Таким чином, законодавчо слід визначити обставини ст. 1171 КК України, за яких

заподіювач шкоди може звільнитися від цивільно-правової відповідальності, а відшкодування заподіяної в умовах крайньої необхідності шкоди, необхідно покладати на особу, на користь якої було вчинено дії, які завдали шкоди. Така норма має стати основною, однак, враховуючи конкретні обставини, повинно допускатися віднесення обов'язків щодо відшкодування шкоди на заподіювача шкоди чи розподіл витрат між ними [40, с.414].

Наявність об'єктивних ознак крайньої необхідності, при розв'язанні питання відшкодування шкоди, також дозволили б визначити розуміння суб'єкта за якого виникла шкода і, отже, це полегшило б визначення суб'єкта, на якого лягає відшкодування заподіяної шкоди. Крім цього для цивільного права найважливіша розгорнута класифікація пропорційності заходів правозахисного характеру, необхідна конкретизація пропорційності та її меж щодо заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності.

Висновки до Розділу 2

У другому розділі розкрито умови відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності. Ними є небезпека, яка загрожує законним правам та інтересам держави, суспільства та особі, а також другою умовою необхідно назвати неможливість усунення небезпеки іншим шляхом та засобами. Саме тому вона визнається крайньою, що зумовлюється необхідністю, за якої особа вимушена вдатися до завдання шкоди законним правам та інтересам як до самого останнього, необхідного засобу, в результаті якого небезпека може бути усунена [40, с. 200].

Досліджуючи питання суб'єктів зобов'язань відшкодуванням шкоди, яка завдана в стані крайньої необхідності необхідно виділити три основні особи: заподіювач шкоди - це та особа, яка завдає шкоду; потерпілий - особа якій завдається шкода; третя особа - це особа в інтересах якої здійснювались дії в стані крайньої необхідності.

Проблемним є статус третьої особи, в чий інтересах діяла особа, яка завдала шкоду, тобто говорити про те, що її поведінка суперечить нормам права, немає підстав. Однак слід сказати, що така «третя особа», безсумнівно, визнається зацікавленою, оскільки саме вона могла втратити майно або воно могло бути пошкоджене, або взагалі вона могла потрапити у ситуацію, коли б відбувалося посягання на її життя та здоров'я. І завдяки саме заподіювачу шкоди така ситуація не сталася. Тому пропонуємо, обов'язок відшкодувати шкоду, завдану в стані крайньої необхідності перекласти повністю на третю особу в інтересах якої діяв заподіювач шкоди.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ В СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ: НАПРЯМИ ЇХ ПОДОЛАННЯ НА ДОСВІДІ ЄС

3.1 Судова практики з відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності

Проаналізувавши судові рішення з єдиного державного реєстру можна зазначити, що судова практика щодо відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності поділена на два напрями. Судові рішення у справах ДТП, коли особа діє в стані крайньої необхідності для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожувала їй або третім особам, і цю небезпеку неможливо було усунути іншими способами. До другого напрямку відносяться судові рішення по справам щодо відшкодування шкоди у стані крайньої необхідності, який викликаний непереборною силою природи або поведінки людини (стихійними лихами, катастрофами тощо).

Як було сказано вище, ст. 1171 ЦК України не вимагає, щоб завдана шкода за розміром не перевищувала шкоду яка могла б бути завдана. Тобто для цивільно-правового регулювання важливо досягнення результату усунення небезпеки [42].

За допомогою норми ч. 2 даної статті суд може прийняти рішення щодо визначення суб'єкта, який буде притягнений до відшкодування шкоди. А саме суд має вибір щодо:

- 1) покласти обов'язок відшкодування шкоди на особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоди у стані крайньої необхідності;
- 2) зобов'язати особу в інтересах яких вчинялися дії, і особа, яка завдала шкоди у стані крайньої необхідності, відшкодувати шкоду в певній частині;

3) звільнити частково від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах яких вчинялися дії в стані крайньої необхідності (тобто залишити частково шкоду на потерпілому);

4) звільнити повністю від пошкодження шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах яких вчинялися дії в стані крайньої необхідності (тобто повністю перекласти негативні наслідки завдання шкоди на потерпілого) [42].

Порівнюючи положення статей 1171 ЦК України та статті 1187 ЦК України, одним із варіантів рішення суду згідно зі статтею 1171 ЦК України може бути звільнення від обов'язкового відшкодування шкоди особи, яка завдала її в стані крайньої необхідності, і особи, в інтересах яких вчинялися дії в стані крайньої необхідності, тоді як стаття 1187 ЦК України передбачає звільнення власника автомобіля від обов'язку відшкодування шкоди лише в разі наявності непереборної сили [42].

Наприклад, ОСОБА_1 звернулась до суду з позовом до Управління Державної Автомобільної Інспекції Міністерства Внутрішніх Справ України в Миколаївській області, в якому просила стягнути на відшкодування шкоди, спричиненої смертю її сина ОСОБА_2 2000 грн. щомісячно та довічно, та відшкодування моральної шкоди в розмірі 100000 грн.

У підтвердження своїх позовних вимог позивач вказала наступне. ОСОБА_2, керуючи в стані алкогольного сп'яніння автомобілем марки «Форд» НОМЕР_1, на перехресті вулиці Херсонське Шосе та Інгульської в м. Миколаєві, у порушення вимог п. 2.9 «а», 12.3 Правил Дорожнього Руху, допустив зіткнення з автомобілем марки "ЗАЗ" НОМЕР_2, зник з місця події, в с. Половинки не виконав законні вимоги працівників ДАІ про зупинку транспортного засобу, розвернув автомобіль в напрямок м. Миколаєва. З метою припинення протиправних дій останнього, співробітники Коблевської роти перегородили дві смуги автошляху автомобілем марки «Камаз» з пів причепом. При виникненні перешкоди, у вигляді транспортного засобу «Камаз» в районі поста ДАІ, при в'їзді в місто Миколаїв, ОСОБА_2, не вживав заходів до

зупинення транспортного засобу, хоча мав таку технічну можливість, та допустив зіткнення з автомобілем «Камаз», в результаті чого загинув.

Враховуючи, що в крові ОСОБА_2 містився етиловий спирт у концентрації 3,55 %, після скоєння ДТП, останній керував автомобілем зі швидкістю 110-120 км на год. у напрямку міста, до якого залишалось 3 км, положення ст. 39 КК України, суд вважає за можливе застосувати вимоги ст. 1171 ч. 2 ЦК України, та звільнити відповідача від відшкодування шкоди. Суд відмовив у справі [33].

Як зазначалося вище, при ДТП шкода не обов'язково має бути завдана джерелом підвищеної небезпеки (транспортним засобом або автомобілем). Натомість сам власник автомобіля може зазнавати втрат від завдання шкоди автомобілю іншими об'єктами, якраз така виникає під час завдання шкоди при ДТП внаслідок неналежної якості дорожнього покриття.

Для врегулювання цього питання у 31 травня 2018 року Верховний суд у ході розгляду справи № 373/1281/168ц, у який власник Renault Lodgy вимагав компенсацію 38,4 тис. грн від Переяслав-Хмельницької міської ради, прийняв рішення, котрим обов'язковість відшкодування збитку, завданого транспортному використанню, поклав на структуру, на балансі якого знаходиться розбита дорога. Значення цього рішення, на думку практикуючих юристів, полягало в тому, що ним підтверджена чітка позицією судів, згідно з якою відповідальність несе не «Укравтодор», не якась інша обслуговуюча компанія, а фактичний власник. Він повинен підтримувати дорогу в адекватному стані й платити, якщо не робить цього.

У випадку непереборної сили, наприклад «ОСОБА_3 разом з чоловіком поїхали на вантажному автомобілі марки «Урал» до свого дачного будинку, що знаходиться в АДРЕСА_2, щоб відвести перегній. Під час руху по ґрунтовій дорозі в лісі розпочався зсув ґрунту і один бік автомобіля нахилився в сторону, виникла загроза перекидання автомобіля. Тому, щоб уникнути перекидання автомобіля та його пошкодження вони змушені були зрубати декілька дерев, щоб побудувати з них підпірну стінку дороги для безпечного

проїзду автомобіля. Таким чином вони діяли в стані крайньої необхідності, для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожувала їм, і цю небезпеку в даній обстановці неможливо було усунути іншими засобами. Вважає, що в такому випадку її синові та чоловікові життю та здоров'ю загрожувала небезпека, ними не було перевищено меж крайньої необхідності, оскільки така шкода не є більш значною ніж відвернена шкода. З приводу зазначених обставин 29 жовтня 2011 року заступником начальника СДІМ Рахівського РВУ МВС України в Закарпатській області ОСОБА_4 винесено постанову про відмову в порушенні кримінальної справи, яка на сьогодні набула законної сили, ніким не скасована» [34].

Таким чином представником відповідача визнано, що ОСОБА_3 при заподіянні шкоди Карпатському біосферному заповіднику шляхом зрубу дерев, діяв в стані крайньої необхідності.

Аналіз змісту ч. 1 ст. 1171 ЦК України дає визначення, що крайня необхідність - це завдання шкоди охоронюваним правам та інтересам однієї особи з метою усунути небезпеку, яка загрожує правам та інтересам іншої особи і яка не може бути усунута іншими засобами. Ознаки крайньої необхідності: існує небезпека (реальна) загроза цивільним правам та інтересам учасника цивільних відносин. При цьому джерело небезпеки значення не має; для відвернення зазначеної загрози шкода завдається цивільним правам та інтересам іншої особи; завдання шкоди є єдиним засобом усунення небезпеки. Суб'єктом, який завдає шкоду у стані крайньої необхідності, може бути як той, кому загрожує шкода, так і інша особа. Потерпілою є особа, котрій завдано шкоду. Отже, хоча дії, вчинені у стані крайньої необхідності, є правомірними, на особу, яка завдала шкоду, покладається обов'язок її відшкодування [35].

Відповідно, виникає питання, чи необхідно вказувати в Цивільному кодексі України факт обов'язкового відшкодування шкоди особою, на користь якої заподіяли шкоди в ситуації крайньої необхідності [26].

Оскільки суд під час розгляду справи діє на розсуд, спираючись на норми закону, то це припущення є розумним: заподіяну шкоду у всіх випадках має відшкодувати особа, яка захищала свої інтереси.

У той самий час, встановлення правила про відшкодування шкоди, заподіяної у разі нагальної потреби, переслідує наступні цілі:

- 1) забезпечення та обов'язок відшкодування шкоди потерпілій особі;
- 2) спонукання особи у ситуації крайньої необхідності діяти з метою захисту інтересів держави та суспільства, порятунку життя та майна громадян;
- 3) недопущення необґрунтованого заподіяння шкоди та забезпечення вибору особою, яке діє в умовах крайньої необхідності, коштів, які мінімально позначаються інтересах третіх осіб [26, с.202].

Саме останнє, на думку вчених, не може бути досягнуто, якщо діяти згідно з науковим підходом.

Однак із цією думкою не можна погодитися. Якщо особа завдала шкоди чи діє у стані крайньої необхідності, то важко розглядати питання про вибір оптимального засобу поведінки. В екстремальній ситуації, яка якраз і характерна для ситуації крайньої потреби, неправильно ставити під сумнів вибір засобу реагування. У складних життєвих обставинах, коли завдається серйозна шкода майну, особи можуть бути не зацікавлені у вчиненні захисних дій на тій підставі, що не будуть впевнені у дії компенсаційних механізмів.

Але відразу необхідно врахувати таке: як встановити і законодавчо закріпити особу, яка відшкодуватиме збитки внаслідок заподіяння шкоди в крайній необхідності? В цьому випадку, як раніше зауважено, суди відштовхуються від прецеденту, що може надалі призвести до колізій у цивільному законодавстві. Необхідна розробка нормативних актів, де буде встановлено, хто відшкодуватиме збитки у разі заподіяння шкоди в умовах крайньої необхідності. І якщо з цього питання є рішення, зазначені у страховому праві, то як бути тим особам, у яких постраждало майно у разі заподіяння зазначеної шкоди та відсутня страховка майна. Крім закріплення у Цивільному кодексі норми, що регулює взаємини між особами у разі

заподіяння шкоди в умовах крайньої необхідності необхідно розробити законопроект, який дозволить спростити питання відшкодування збитків.

Це призведе до того, що при розгляді матеріалів справи суди не будуть створювати прецеденти, а також дані заходи зменшать колізії у праві, що виникають по даному питанню.

3.2. Досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення законодавства України про відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності

Безперечно врахувати всі аспекти правового забезпечення реалізації права відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності в інших країнах складно і неможливо, проте наразі у світі склалися та ефективно функціонують декілька моделей ефективного розв'язання цієї проблеми та повноцінної реалізації громадянами такого права на практиці

Інститут самозахисту в німецькому праві достатньо розвинутий, в ньому проводиться чітка відмінність між самозахистом у формі необхідної оборони і крайньою необхідністю та самопомогою. Німецьке законодавство містить поняття «термінова допомога», яка здійснюється в межах «швидкісного процесу», однак не має ґрунтовного розгляду справи, а його результатом є спеціальне судове розпорядження «про забезпечення вимог сторони». Відсутність на практиці в сучасній Німеччині фактів «самопомогі» говорить про ефективність діяльності судових органів, «швидкісний процес» розгляду спорів та можливість отримати судову допомогу практично в будь-який «день і час», навіть у вихідні. І ця обставина дає змогу особі, право якої порушено, не застосовувати безпосередні дії фактичного порядку, тобто «самопомогу» [27, с.221].

На відміну від Франції та Німеччини у країнах англосаксонської правової системи право на самозахист традиційно регулюється в межах загального права, при цьому, значна кількість норм, що визначають порядок і умови застосування самозахисту, міститься в прецедентах – тобто в рішеннях,

винесених судом за конкретними справами. Деякі правила, що визначають порядок та особливості здійснення громадянами самозахисту, також отримали своє відображення у законах.

Загалом в країнах англосаксонської правової системи, норми, що регулюють самозахист містять правила, які були сформульовані багато десятиліть (і навіть століть) тому. Зокрема, цілий ряд прецедентів 16-19 століть продовжують залишатися чинними і донині складають основу регулювання самозахисту з цілого комплексу теоретичних і практичних питань.

До речі, якщо вітчизняне українське законодавство містить лише декілька термінів, пов'язаних з інститутом самозахисту, такі як «крайня необхідність» та ін., у нормативних документах країн англосаксонської правової системи поширеними є такі усталені поняття, як: *private defense* («захист приватних інтересів»); *self-redress* («самовідновлення порушених прав»); *self-preservation* («запобігання порушенню») і деякі інші. Необхідність упорядкування термінології самозахисту є нагальним питанням, яке неодноразово піднімалося на практиці.

Спільним для обох правових систем (англосаксонської і романо-германської) у питаннях забезпечення реалізації права громадян на самозахист є те, що названі вище правові конструкції під впливом часу, юридичних колізій, практичних ситуацій та інших чинників утворюються спонтанно та мають формалізований характер, що певною мірою розкриває технологію їх формування [8, с.82].

Не зважаючи на різні підходи щодо публічно-правового забезпечення реалізації права громадян на крайню необхідність в різних правових системах та різних країнах, принциповим питанням все ж таки залишається правомірність самозахисту та його відповідні межі.

Ускладнений диференційований підхід використаний цивільним законодавством Федеративної Республіки Німеччина, що класифікує крайню необхідність усуває протиправність діяння, за своєю обставиною, що виключає відповідальність та усуваючи винність діяння.

В цей час активно дискутується гіпотеза про те, що багато виняткових обставин не отримали текстуальної (статейної) ізоляції через їх поглинання крайньою необхідністю.

Межі (умови) необхідності, як правило, обов'язково стосуються:

- 1) небезпеки, від якої захищається більш цінне благо;
- 2) переліку об'єктів, що охороняються законом;
- 3) правових наслідків заподіяння у такому стані шкоди.

Розрізнений лише набір та послідовність перерахування названих умов та їх зміст.

Окремим актам властиво включення додаткових умов, що «підсилюють» правомірність заподіяння шкоди, до яких, наприклад, належить заборона провокації в стані необхідності, якої не дотримано КК ФРН. Відповідно до цієї заборони суб'єкт усунення небезпеки може бути винним у її створенні, але після цього він повинен діяти з усвідомленням обставин, що усувають протиправність, і волею її усунення.

Цікавою є зарубіжна практика нормативного закріплення крайньої необхідності.

Межі застосування норм крайньої необхідності КК Франції розширюються з допомогою відсутності жорстких вимог до рівня (характеру) шкоди, з якого особа здійснює захист благ від небезпеки. Звідси бере початок дискусія про допустимість заподіяння смерті третій особі (знищення власності іншої особи) для збереження власних (життя / власності), дозволена українським законодавцем однозначно шляхом встановлення правила про те, що шкода, що завдається, повинна бути обов'язково меншою стосовно вчинюваної шкоди.

Провівши аналіз положень законодавства зарубіжних держав щодо регламентації інституту крайньої необхідності можна вивести загальні умови на основі теоретичних досліджень ряду вчених. Такими умовами є [3]:

- 1) Небезпека охоронюваним інтересам повинна бути реальною – існувати насправді, а не бути уявною. Таке розуміння лежить в самій основі інституту

крайньої необхідності і передбачена законодавством всіх країн. Джерелом небезпеки можуть бути суспільно небезпечні дії людини, стихійні сили природи (повінь, пожежа, зсуви, землетруси), несправність технічних механізмів (відмова гальмівної системи у машини), напад тварин, фізіологічні процеси в організмі людини (хвороба, голод) тощо [6, с.165];

2) Небезпека повинна бути дійсною, тобто існуючою в цей час, а не можлива в майбутньому або мала місце в минулому. КК більшості країн СНД характеризують небезпеку як «безпосередньо загрозову». В деяких інших країн говорять про небезпеку як про «яка настала або неминуюча» (Колумбія, Франція) або як про «неминуючу» (Вірменія, Куба, Молдова, Норвегія, Румунія);

3) Небезпека не повинна бути спровокованою самою особою, яка заподіює шкоду заради захисту своїх інтересів. Спеціальне застереження про це мається в Іспанії, Італії, Колумбії, Куби, Литви, Португалії, Сербії, Сан-Марино, Судану, Швейцарії, окремих штатів США. Хоча в деяких із зазначених країн (наприклад, в Литві), якщо все ж загроза була спровокована з необережності, то крайня необхідність надання опору посяганню визнається;

4) Небезпеку не можна усунути іншими засобами, крім як заподіянням шкоди охоронюваним законом інтересам. Зазначена вимога зафіксована в законодавстві (судовій практиці, доктрині) всіх країн світу [5, с.164]

У ряді країн законодавець при визначенні меж крайньої необхідності виходить не з розмірів завданої шкоди, а зі співвідношення цінності захищених благ (інтересів) і тих, яким завдається шкода (Польща, Португалія, Естонія). У КК Франції встановлено, що благо яке захищається повинно бути ціннішим, ніж те, якому завдається шкода, а ФРН передбачає правомірність лише в тому випадку, коли при оцінці протистоять інтереси, запобігати тому, щоб інтерес повинен істотно перевершувати порушений інтерес, і в той самий час, діяння повинно бути відповідним засобом для усунення небезпеки [8, с.86].

Однак, в інших країнах, мова йде про рівнозначність заподіяння шкоди. Зазвичай поняття крайньої необхідності застосовується тоді, коли шкода що

заподіюється є меншою, ніж та, що запобігається. Але, наприклад, законодавством Іспанії допускається рівність відверненої та заподіяної шкоди.

Отже, невирішеною проблемою залишається відсутність чіткого розмежування перевищення меж крайньої необхідності в цивільному праві.

Висновки до Розділу 3

У третьому розділі досліджено проблематику судової практики з відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності. Потрібно зазначити, що вона майже відсутня. Дані норми застосовуються лише у справах ДТП та судових рішеннях при заподіянні шкоди для усунення небезпеки непереборної сили. Так, суд має право, враховуючи обставини завдання шкоди: покласти обов'язок відшкодування шкоди на особу, в інтересах якої діяла особа, тобто особу, яка завдала шкоди у стані крайньої необхідності; зобов'язати особу в інтересах якої вчинялися дії, а також і особу, яка завдала шкоди у стані крайньої необхідності, відшкодувати шкоду з визначенням часток кожного із них; звільнити частково від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності; звільнити повністю від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності [26, с.202].

Для вдосконалення застосування відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності треба законодавчо визначити умови, при наявності яких крайня необхідність буде визнана обґрунтованою. Це дії які можна віднести то дій які вчиняються саме в стані крайньої необхідності, та їх результат, тобто наслідки (завдана шкода не перевищує відверненій). У разі, якщо навіть крайня необхідність прямо не відповідає методу і характеру порушення, але шкоду заподіяно в результаті даного порушення та шкода не перевищує відвернення, то такі дії можуть бути обґрунтованими. Тобто, визначити що саме при спільній наявності даних умов крайня необхідність буде обґрунтованою.

На нашу думку, необхідно вдосконалення діючого законодавства щодо визначення суб'єкта відшкодування завданої шкоди. Ми вважаємо, що ним має бути саме особа, в інтересах якої діяв заподіювач шкоди. Необхідно законодавчо врегулювати ситуацію щодо можливості застосування деліктної відповідальності у випадках, коли даний вид відповідальності передбачений

страховим договором, якщо такий договір був укладений. Крім того необхідно законодавчо закріпити механізм відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності.

ВИСНОВКИ

На підставі виконаного дослідження, варто зробити наступні висновки:

1. Визначено поняття стану крайньої необхідності. Так, стан крайньої необхідності - це ситуація, у якій особа, незалежно від обставин, що виникли, з метою запобігання негативним наслідкам, мінімізації збитку особистим інтересам та інтересам третіх осіб, суспільства і держави, завдає шкоду іншим охоронюваним інтересам за умови, що дана небезпека не могла бути усунута іншим способом та іншими засобами. Ознаками є: небезпека не могла бути усунена іншим шляхом, тобто у особи не було іншого вибору; заподіяння шкоди повинно відповідати характеру і ступеню небезпеки; заподіяна шкода повинна бути мінімальна, або менша ніж та, яку було усунуто.

2. Досліджено підстави виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності. Ним є: наявність у потерпілого шкоди або збитків; протиправний характер поведінки; причинно-наслідковий зв'язок та наявність вини. Під шкодою розуміють зменшення або втрату (знищення) певного особистого чи майнового блага. [40, с. 234] Дії якими завдається шкода в стані крайньої необхідності спричиняють незаконні наслідки протиправності, але за фактом є ні небезпечними, ні протиправними. Причинний зв'язок - це обов'язкова умова для того, щоб настала деліктна відповідальність. Дії у стані крайньої необхідності, пов'язані із заподіянням шкоди потерпілому, є винними.

3. Розкрито умови відшкодуванню шкоди завданої в стані крайньої необхідності: небезпека повинна загрожувати законним правам та інтересам держави або суспільству або особі, а також неможливістю усунення даної небезпеки іншими шляхами та засобами. Саме тому вона визнається крайньою, що зумовлюється обставинами, за яких особа вимушена вдатися до завдання шкоди охоронюваним правам та інтересам.

4. З'ясовано суб'єктний склад зобов'язань та порядок по відшкодуванню шкоди завданої в стані крайньої необхідності. Суб'єктами зобов'язань при

відшкодуванні шкоди, яка завдана в стані крайньої необхідності є: заподіювач шкоди; потерпілий; третя особа. Третя особа – це та особа в чий інтерес діяла особа, яка заподіяла шкоду. Третя особа визнається зацікавленою особою, оскільки саме вона могла зазнати певного посягання на майно, у тому випадку, якби заподіювач шкоди не припинив загрози для нього безпеку.

5. Розглянуто судову практику з відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності у справах ДТП та при заподіянні шкоди при усуненні небезпеки непереборної сили. Так, суд має право, враховуючи обставини заподіяння шкоди обрати суб'єкта на якого покласти обов'язок відшкодувати шкоду. Даним суб'єктом може бути особа, в інтересах якої діяв заподіювач шкоди та сам заподіювач шкоди. Але має значення і розмір відшкодування. Він може бути поділений на частки, які будуть зобов'язані виплатити два зазначених вище суб'єкта. А також суд має право у своєму рішенні звільнити всіх від відшкодування завданої шкоди.

6. Здійснено аналіз досвіду зарубіжних країн щодо вдосконалення законодавства України про відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності. Для вдосконалення національного законодавства щодо відшкодування шкоди в стані крайньої необхідності потрібно:

- зафіксувати умови, при наявності яких крайня необхідність буде визнана обґрунтованою.
- розробити нормативні акти, де буде встановлено, хто відшкодуватиме збитки у разі заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності;
- розробити порядок, який дозволить спростити механізм відшкодування шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болокан І. В. Зобов'язально-правові засоби захисту прав сторін у договірних відносинах. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2010. № 1. С. 96-103.
2. Бурлака І. В. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої без вини : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 21 с.
3. Волков О. А. Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право», 2009. 20 с.
4. Волков О. А. Ознаки крайньої необхідності за цивільним та кримінальним законодавством України: порівняльний аналіз. Актуальні проблеми держави та теорії. с.54-60. URL: <http://www.apdp.in.ua/v33/11.pdf> (дата звернення: 13.09.2021)
5. Гребенщикова Т.А. До питання про особливості відшкодування майнової шкоди в залежності від зовнішніх факторів. Часопис цивілістики. URL: <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/14/8.pdf> (дата звернення: 13.09.2021)
6. Гринько Р. В. Непереборна сила як безумовна підстава звільнення від цивільно-правової відповідальності в зобов'язаннях внаслідок заподіяння шкоди. Вісн. Одеськ. ін-ту внутр. справ. 2001. № 1. С. 162 – 167.
7. Дзера О. В., Кузнецова Н.С. Цивільне право України: кн.2. За ред. - Київ: Хрінком Інтер, 2004 – 720 с.
8. Журавель О. Інститут реалізації права громадян на самозахист в міжгалузевій парадигмі зарубіжних країн. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Vol. 7.- Is. 3. - P. 82-87
9. Заяць Р. Я. Крайня необхідність як обставина, що виключає адміністративну відповідальність. *Митна справа*. 2012. № 1 (79). Ч. 2, Кн. 2. С. 200 –202.

10. Коваленко О. Умови цивільної правової відповідальності: теоретичний підхід. *Слово національної школи суддів України*. № 1 (34) 2021. с.53-64.
11. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 13.09.2021)
12. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.09.2021)
13. Лісова Н. В. Місце крайньої необхідності в системі обставин, що виключають злочинність діяння. *Вісник прокуратури*. 2006. № 5. С.56–65
14. Лісова Н.В. Крайня необхідність як обставина, що виключає злочинність діяння. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юр. наук : 12.00.08, Київ, 2007. с. URL: <https://mydisser.com/en/avtoref/view/4544.html> (дата звернення: 19.09.2021).
15. Лов'як О.О. Відшкодування шкоди, завданої громадянину службовими особами органів внутрішніх справ України : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 17 с.
16. Ляшевська Л. І. Відшкодування шкоди, завданої особою у разі здійснення нею права на самозахист. 12.00.03. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Lyashevskad_Lyashevskad.pdf (дата звернення: 12.09.2021)
17. Ляшевська, Л. Підстави та умови виникнення відповідальності за заподіяння шкоди, завданої особою у разі здійснення самозахисту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, (17). URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/123> (дата звернення: 12.09.2021).
18. Методичні рекомендації «Відшкодування моральної шкоди»: Лист Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 р. № 35-13/797. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_797323-04

19. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / [Кузнєцова Н. С., Кот О. О., Боднар Т. В. та ін.] ; за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. [4-те вид., перероб. і допов.]. Київ: Юрінком Інтер, 2005 . Т. II. 2010. 1056 с.
20. Нємцева А. О. Значення суб'єктивного елементу при відшкодуванні шкоди. Бюл. М-ва юстиції України. 2013. № 7 (141). С. 71 – 75.
21. Ніжинська І.С. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями службових осіб дізнання і досудового слідства в системі органів внутрішніх справ України : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 16 с.
22. Нищук В.П. Поняття зобов'язання про відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (Львів, 17–18 вересня 2021 р.) с.54-56.
23. Нищук В.П. Підстави відшкодування шкоди завданої в стані крайньої необхідності Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (Запоріжжя, 22–23 жовтня 2021 р.) с.53-56.
24. Нищук В.П. Досвід зарубіжних країн щодо умов відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука України: Історія, Сучасність, Майбутнє» (Харків, 5–6 листопада 2021 р.) с.44-46.
25. Отрадна О. О. Деліктна відповідальність: поняття, сутність та співвідношення із деліктним зобов'язання. *Університетські наук. записки*. 2013. № 3 (47). С. 152 – 158.
26. Отрадна О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія Київ. : Юрінком Інтер, 2014 328 с.
27. Порівняльне правознавство : підручник / С.П.Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2012. 272 с.

28. Примак В.Д. Вина і добросовістність в цивільному праві: Монографія: Видавництво правничої літератури «Юрінком Інтер», 2008 р. с.432
29. Приймак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: [монографія] / Приймак В.Д. –К.: Юрінком Інтер, 2007. – 432 с.
30. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.2014 №266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80/ed19941201> (дата звернення 12.09.2021);
31. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. №4 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
32. Рішення № 28350636, 09.07.2012, Рахівський районний суд Закарпатської області. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/28350636/> (дата звернення: 11.10.2021).
33. Рішення Районного суду міста Миколаєва в складі 21 лютого 2020 року. Справа № 490/12461/13-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37479754> (дата звернення: 11.10.2021).
34. Столяр Т. В. Перевищення меж необхідної оборони: поняття, ознаки та види відповідальності в разі виникнення експесу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. №2 (10), 2015. с. 88-99
35. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Проблеми відшкодування шкоди завданої результаті дорожньо-транспортних пригод. 2018. № 31 (2018): *Часопис цивілістики*. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/89/35> (дата звернення: 11.10.2021).
36. Харитонova Є.О., Калітенко О.М. Цивільний кодекс України: Коментар / За ред. Одеса.: Юрид. літ., 2003. с.758.
37. Цивільне право : підруч. у 2 ч. / [Апанасюк М. П., Антонюк О. І., Батоjська О. В. та ін.] за заг. ред. В. А. Кроjтора та Є. О Мічуріна. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013. Ч. 2.814.

38. Цивільне право. За ред. В. І. Борисової, І. В. Спасібо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Т. 2. 2011. URL http://pidruchniki.ws/1992040147973/pravo/pidstavi_umovi_viniknennya_zobovyazannya_vidshkoduvannya_shkodi(дата звернення: 11.10.2021).
39. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання: Підручник (2-е вид., змін. та доп.) / С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін., За заг. ред. С.С. Бичкової. К.: КНТ, 2008. 498 с.
40. Цивільне право: підручник: у 2 ч. Ч. 2 / за заг. ред. В. А. Кройтора та Є. О. Мічуріна. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013. 814 с.
41. Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. - К. : Істина, 2004. - 224 с.
42. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.09.2021).
43. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. Ч. 2. 896 с.
44. Яроцький В. Л. Самозахист як правовий засіб захисту речових прав. *Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 1 (16). С. 160 – 170.